УДК 711.4

І.О. Чорна
Д. О. Ковбасюк
О.І. Хороша

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ІСНУЮЧИХ ГРОМАДСЬКИХ ПРОСТОРІВ МАЛИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Вінницький національний технічний університет

Анотація

У тезі розглянуто основні принципи формування архітектурно-планувальної структури існуючих громадських просторів малих населених пунктів. Визначено особливості організації громадського ядра, пішохідних зв'язків, просторових меж та функціональних зон. Систематизовано шість основних структурних схем: лінійну, центричну, периметральну, змішану, розосереджену та кластерну. Проаналізовано їхні композиційні характеристики, функціональні можливості, переваги й обмеження, а також розглянуто приклади реалізації в Україні та європейських країнах. Визначено чинники, які впливають на вибір архітектурно-планувальної організації громадських просторів, з урахуванням особливостей малих населених пунктів.

Ключові слова: громадський простір, малі населені пункти, архітектурно-планувальна структура, планувальна схема, функціональне зонування, пішохідні зв'язки, просторове середовище.

Abstract

This paper examines the main principles of forming the architectural and planning structure of existing public spaces in small settlements. The specific features of organizing the public core, pedestrian connections, spatial boundaries, and functional zones are identified. Six main structural schemes are systematized: linear, centric, perimeter, mixed, dispersed, and cluster. Their compositional characteristics, functional capabilities, advantages, and limitations are analyzed, and examples of their implementation in Ukraine and European countries are considered. The factors that influence the choice of architectural and planning organization of public spaces are determined, taking into account the specific features of small settlements.

Keywords: public space, small settlements, architectural and planning structure, planning scheme, functional zoning, pedestrian connections, spatial environment.

Вступ

Громадські простори є важливими елементами планувальної структури населених пунктів, оскільки забезпечують умови для суспільної взаємодії, відпочинку, проведення масових заходів та повсякденної комунікації мешканців. Їхня архітектурно-планувальна організація визначає не лише зовнішній вигляд середовища, а й характер його використання, доступність окремих функціональних зон та інтенсивність громадського життя.

Особливого значення це питання набуває в малих населених пунктах, де кількість спеціалізованих громадських територій зазвичай обмежена, а окремі простори змушені виконувати одночасно декілька функцій.

Актуальність дослідження також зумовлена необхідністю переосмислення існуючих громадських просторів, багато з яких сформувалися історично та не завжди відповідають сучасним потребам населення. Їхня реконструкція потребує врахування сформованої планувальної основи, характеру навколишньої забудови, природних умов і соціальних особливостей території. Тому визначення основних типів архітектурно-планувальної організації та закономірностей їх функціонування є важливою передумовою обґрунтованого оновлення громадського середовища.

Метою дослідження є визначення та систематизація основних принципів архітектурно-планувальної організації існуючих громадських просторів малих населених пунктів, а також встановлення особливостей застосування різних структурних схем залежно від їхніх просторових і функціональних характеристик.

Результати дослідження

Архітектурно-планувальна структура громадського простору визначається взаємним розташуванням його основних елементів: громадського ядра, пішохідних напрямів, функціональних зон, просторових меж та зв'язків із прилеглою забудовою. Їхня взаємодія формує цілісну систему, яка визначає доступність території, можливості орієнтації та характер перебування людей у середовищі.

Одним із важливих критеріїв оцінювання такої організації є читабельність простору, що забезпечується системою вузлів, шляхів і меж. Відповідно до положень К. Лінча, саме ці елементи відіграють важливу роль у формуванні образу міського середовища та забезпеченні просторової орієнтації людини [1]. Водночас якість громадського простору залежить від його масштабу, співмірності людському сприйняттю, характеру обмежуючої забудови та активності перших поверхів прилеглих будівель [2].

У межах дослідження доцільно виділити шість основних архітектурно-планувальних схем, які охоплюють найбільш поширені способи організації громадських просторів малих населених пунктів.

Лінійна структура формується навколо головної осі руху, вздовж якої розміщуються функціональні зони, місця відпочинку та об'єкти обслуговування. Вона характерна для пішохідних вулиць, бульварів, алей і набережних, де довжина території переважає її ширину. Така схема поєднує транзитну й рекреаційну функції, забезпечуючи безперервність пішохідного руху та послідовне розташування громадських об'єктів. Важливою умовою її ефективності є активність фасадів перших поверхів, які підтримують соціальну взаємодію вздовж основної осі [2]. Принцип організації лінійної структури громадського простору наведено на рис. 1.

Рис. 1 – Лінійна структура громадського простору

Рис. 2 – Центрична структура громадського простору

Прикладами лінійної організації є пішохідна вулиця Крупувки в Закопаному в Польщі, бульвар Юрія Дрогобича в Трускавці та пішохідна зона Корзо в Ужгороді. Основною перевагою цієї схеми є можливість поєднання різних функцій у межах єдиного маршруту. Водночас відсутність вираженого громадського ядра обмежує можливості проведення масштабних заходів, а нерівномірність активності окремих ділянок може призводити до формування малопривабливих зон.

Центрична структура передбачає організацію простору навколо виразного центрального елемента, яким може бути пам'ятник, фонтан, павільйон, озеленена композиція або громадська будівля. Пішохідні маршрути тяжіють до цього ядра та можуть формувати радіальну або кільцеву систему. Такий принцип організації відповідає поняттю вузла в теорії просторового сприйняття К. Лінча [1], а також близький до нуклеарної композиції, у якій основні елементи групуються навколо центрального об'єкта [3]. Графічне відображення центричної планувальної схеми наведено на рис. 2.

Центрична схема найбільш доцільна для невеликих за площею просторів, де центральний елемент виконує композиційну та символічну функції. Її прикладами є сквер імені Тараса Шевченка в Бучі та центральна площа міста Пальманова в Італії, до якої сходиться система радіальних вулиць. До переваг належать виразність композиції, зручність орієнтації та формування просторової ідентичності. Недоліками є можливість недостатнього використання периферійних ділянок і складність адаптації сформованої композиції до нових функціональних потреб.

Периметральна структура характеризується формуванням громадського простору навколишньою забудовою, яка створює замкнений або частково замкнений контур. Внутрішня територія залишається відносно вільною та може використовуватися для проведення громадських заходів, торгівлі, відпочинку й неформального спілкування. Такий принцип відповідає традиційному сприйняттю площі як своєрідної міської кімнати, де забудова формує чіткі просторові межі [4]. У класифікації М. Цукера

подібна композиція відповідає закритому типу площ [3]. Принцип периметральної організації громадського простору представлено на рис. 3.

Рис. 3 – Периметральна структура громадського простору

Рис. 4 – Змішана структура громадського простору

Характерними прикладами є площа Ринок у Жовкві, П'яцца Піо II у П'єнці в Італії та площа Захаріаша з Градця в Тельчі в Чехії. Серед основних переваг цієї схеми можна виділити чітку просторову ідентичність, можливість багатофункціонального використання центральної частини та формування сприятливого мікроклімату. Водночас її цілісність значною мірою залежить від збереження навколишньої забудови, а неконтрольоване розміщення транспорту й паркування може призвести до втрати громадського характеру території.

Змішана структура формується шляхом поєднання декількох базових планувальних схем. Найчастіше вона включає лінійну вісь, центричний вузол, периметральну площу або систему взаємопов'язаних пішохідних напрямів. Така організація може виникати внаслідок історичного розвитку населеного пункту або під час реконструкції, коли нові функції інтегруються в уже сформоване середовище. Поєднання різних принципів планувальної організації відображено на рис. 4.

Змішана схема характерна для територій зі складною функціональною організацією, де необхідно забезпечити взаємодію транспортних, освітніх, рекреаційних і громадських об'єктів. Прикладами є кампус Острозької академії, привокзальна площа в Тростянці Сумської області та простір перед головним корпусом Тартуського університету в Естонії. Основною перевагою такої структури є гнучкість і здатність поєднувати різні сценарії використання. Однак її ефективність залежить від чіткої композиційної ієрархії, оскільки відсутність узгодженості між окремими частинами може призвести до просторової фрагментарності.

Розосереджена структура передбачає відсутність єдиного домінуючого ядра та розміщення окремих функціональних елементів на значній території. До таких елементів належать павільйони, майданчики, експозиційні зони, місця відпочинку та рекреаційні об'єкти, взаємозв'язок між якими забезпечується системою пішохідних стежок і природних компонентів. Така організація властива переважно паркам, екологічним та етнокультурним просторам. Схематичне зображення розосередженої структури наведено на рис. 5.

Рис. 5 – Розосереджена структура громадського простору

Рис. 6 – Кластерна структура громадського простору

Прикладами є екопарк у Славутичі, етнокультурний простір в Опішні на Полтавщині, парк Сільван у Больцано в Італії та парк мініатюр у Коварах в Польщі. Перевагами розосередженої схеми є можливість гнучкого функціонального зонування, збереження природного середовища та створення

різноманітних рекреаційних сценаріїв. Водночас значна протяжність території ускладнює орієнтацію відвідувачів, підвищує вимоги до навігації та потребує додаткових ресурсів для утримання.

Кластерна структура, або мережева, ґрунтується на об'єднанні декількох функціонально самостійних груп у єдину систему взаємопов'язаних просторів. Кожен кластер має власне ядро та призначення, а зв'язок між ними забезпечується чітко організованою мережею пішохідних маршрутів. На відміну від розосередженої схеми, така структура характеризується виразною внутрішньою організацією окремих груп і визначеними зв'язками між ними. Принцип кластерної організації громадського простору представлено на рис. 6.

Подібний принцип застосовується у спортивно-рекреаційних комплексах і багатофункціональних набережних. Його прикладами є спортивно-рекреаційний парк у Тростянці, багатофункціональна набережна міського озера в Долині Івано-Франківської області, парк Планти в Мнішові в Чехії та площа Курхаусплатц у Фройденштадті в Німеччині. Основною перевагою кластерної організації є можливість поетапного розвитку території, розподілу потоків відвідувачів і диференціації функціональних зон. Її реалізація потребує належної координації між окремими частинами, оскільки недостатня зв'язність кластерів може порушити цілісність громадського простору.

Для узагальнення результатів проведеного аналізу та визначення відмінностей між розглянутими типами архітектурно-планувальної організації доцільно зіставити їхні основні характеристики, функціональні можливості, переваги й обмеження. Порівняльну характеристику основних архітектурно-планувальних схем громадських просторів наведено в табл. 1.

Таблиця 1 – Порівняльна характеристика архітектурно-планувальних схем громадських просторів

Тип структури	Основний принцип організації	Переваги	Обмеження
Лінійна	Організація вздовж головної осі	Безперервність руху, поєднання функцій	Відсутність вираженого ядра
Центрична	Групування навколо центрального елемента	Виразність, зручність орієнтації	Недостатня активність периферії
Периметральна	Формування простору навколишньою забудовою	Цілісність, функціональна гнучкість	Залежність від збереження забудови
Змішана	Поєднання декількох схем	Функціональна різноманітність	Складність композиційної організації
Розосереджена	Розміщення окремих елементів на території	Ландшафтна цінність, гнучке зонування	Складність навігації та утримання
Кластерна	Об'єднання функціональних груп у мережу	Поетапний розвиток, диференціація функцій	Потреба в координації кластерів

Розглянуті структурні схеми відрізняються за принципами формування громадського ядра, характером просторових меж, організацією пішохідних зв'язків і можливостями функціонального використання. Їхні основні характеристики доцільно порівнювати за такими критеріями, як композиційна організація, масштаб території, функціональна гнучкість, рівень зв'язності та залежність від навколишньої забудови.

Важливо враховувати, що жодна із зазначених схем не може розглядатися як універсальна. Вибір конкретного принципу організації визначається історичними передумовами формування простору, його площею, конфігурацією, характером прилеглої забудови, природними умовами та потребами місцевої громади. У багатьох випадках найбільш доцільним є поєднання декількох структурних принципів, що дає змогу зберегти сформовану планувальну основу та водночас пристосувати територію до сучасних вимог.

Висновки

У результаті дослідження систематизовано шість основних типів архітектурно-планувальної структури існуючих громадських просторів малих населених пунктів: лінійний, центричний, периметральний, змішаний, розосереджений і кластерний. Встановлено, що кожен із них має характерні композиційні особливості, функціональні можливості та обмеження, які впливають на ефективність використання громадської території.

Визначено, що лінійна структура найбільш придатна для організації транзитно-рекреаційних просторів, центрична забезпечує композиційне об'єднання території навколо виразного ядра, а периметральна формує цілісне середовище завдяки чітким межам навколишньої забудови. Змішана

структура дозволяє поєднувати різні функціональні сценарії, тоді як розосереджена та кластерна схеми є доцільними для більших територій зі складною системою рекреаційних і громадських функцій.

Отримані результати свідчать, що основою формування якісного громадського простору є не лише вибір відповідної планувальної схеми, а й забезпечення взаємозв'язку її складових, доступності, просторової читабельності та відповідності потребам населення. Під час реконструкції існуючих просторів малих населених пунктів пріоритетним має бути збереження їхньої сформованої ідентичності з одночасним удосконаленням функціональної організації та пішохідних зв'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Lynch K. The Image of the City. – Cambridge, Mass. : The MIT Press, 1960. – VII, 194 p.
2. Гел Й. Міста для людей / Й. Гел ; пер. з англ. О. Любарської. – Київ : КЕНЕКШЕНС, 2020. – 280 с.
3. Zucker P. Town and Square: From the Agora to the Village Green. – New York : Columbia University Press, 1959. – XXIII, 287 p., 96 leaves of plates.
4. Sitte C. Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen: vermehrt um «Grossstadtgrün». – Basel : Birkhäuser, 2002. – 226 S.

Чорна Ірина Олександрівна – студентка групи БМ-25м, факультет будівництва, цивільної та екологічної інженерії, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, e-mail: chornaira14@gmail.com

Ковбасюк Дарія Олександрівна – студентка групи БМ-26м, факультет будівництва, цивільної та екологічної інженерії, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця. Email: kovbasukdasa3@gmail.com.

Хороша Оксана Іванівна – кандидат архітектури, доцент кафедри міського будівництва та архітектури, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, e-mail: korosha@vntu.edu.ua

Chorna Iryna – student in Group BM-25m, Faculty of Construction, Civil, and Environmental Engineering, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: chornaira14@gmail.com

Kovbasiuk Dariia – a student in group BM-26m, Faculty of Construction, Civil and Environmental Engineering, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia. Email: kovbasukdasa3@gmail.com.

Khorosha Oksana – PhD, Associate Professor in the Department of Urban Planning and Architecture, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: korosha@vntu.edu.ua